

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Runstensfyndet från Björkö by
Andersson, Gunnar
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2016_102
Fornvännen 2016(111):2 s. 102-117
Ingår i samla.raa.se

Runstensfyndet från Björkö by

Av Gunnar Andersson, Magnus Källström & Kerstin O. Näversköld

Andersson, G., Källström, M. & Näversköld, K.O., 2016. Runstensfyndet från Björkö by. (The Rune Stone Find from Björkö hamlet.) *Fornvännen* 111. Stockholm.

This paper deals with rune-stone finds from Björkö hamlet on the island of Björkö in Uppland. To date ten large fragments of red sandstone have been discovered in the hamlet, the first one by Hjalmar Stolpe in 1873 and the most recent one in October 2012. In previous research the fragments have been seen as remains of three different runestones (U 6–8).

As shown in the paper, all ten fragments belong to the same stone. It has an elaborate design including two quadrupeds, a rider and a large cross. The runic text is badly fragmented, but it is evident that at least two people were commemorated. One of these was probably a woman named Estrid.

The decoration and the inscription show that the stone was carved by the rune master Östen, who is only known from a few carvings in the vicinity of Södertälje in Södermanland, among them the famous runestone Sö 338 in Turinge Church. The spatial distribution of these inscriptions seems to connect Björkö and Turinge with the later site of the Medieval town of Tälje/Södertälje.

*Gunnar Andersson, Statens Historiska Museum, Box 5428, SE-114 84 Stockholm
gunnar.andersson@historiska.se*

*Magnus Källström, Riksantikvarieämbetet, Box 1114, SE-621 22 Visby
magnus.kallstrom@raa.se*

*Kerstin O. Näversköld, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet, SE-106 91 Stockholm
kerstin.naverskold@ark.su.se*

Torsdagen den 4 oktober 2012 påträffades ett tidigare okänt runstensfragment på Björkö i Mälaren. Redan påföljande vecka, den 12 oktober, besiktigade två av författarna till denna artikel fragmentet och fyndplatsen samt förhörde sig närmare kring fyndomständigheterna. Vid detta tillfälle fraktades också fyndet till Statens Historiska Museum där det sedermera införlivades i samlingarna under inventarienummer SHM 35206. Fragmentet är det tionde i raden av runstensfragment som har påträffats inom eller i nära anslutning till Björkö by.

Fragmentet framkom i samband med schaktning vid Oppgården i byn och uppmärksammades först i redan uppschaktade jordmassor. Trots detta torde det nyfunna fragmentet vara det frag-

ment där den »ursprungliga» sekundära positionen säkrast går att bestämma. Sannolikt har det tjänstgjort som trappsten eller fundament till en tidigare riven byggnad i vars omedelbara närhet schaktningsarbetena ägde rum. I syfte att se huruvida ytterligare fragment stod att finna kontrollerades (översiktligt) även annat stenmaterial som kommit i dagen vid dessa arbeten, dock utan resultat.

Fragmentet är av röd sandsten och 55 × 43 cm stort. Tjockleken är betydande och varierar mellan 25 och 35 cm. Ristningsytan är alldeles slät och mäter 50 × 38 cm. Fragmentets ena kant är avfasad, antagligen resultatet av avsiktlig bearbetning, och tyder på att fragmentet en gång utgjort ett av stenens hörn.

SHM inv. nr	SHM föremåls-identitet (FID)	Tidigare signum	Storlek	Inskrift	Motiv	Fyndår
5208	4704	U 6A	36 × 30 × 32 cm	... - ... × a...	Ryttarfigur (del av), runslinga, bandknut	1873
5208	447014	U 6B	43 × 35 × 32 cm	...r---... uk × efitR × ...	Fyrfotadjur (bakben), rundjurshuvud (nos), runslinga	1873
30573:1	44470	U 7A	45 × 29 × 32 cm	× þorst...	Runslinga, rundjurshuvud (nackslinga), fot	1893
30573:2	1092425	U 7B	14 × 16 × 28 cm	Inga runor.	Bandslingor	1893
30573:3	1092426	U 7C	22 × 24 × 31 cm	... × ...	Fyrfotadjur (huvud, kropp, framben), textslinga	1893
30573:4	1092427	U 7D	50 × 40 × 33 cm	...ain × ...	Runslinga, ornamentslinga	1893
30574:1	44360	U 8A	83 × 40 × 30 cm	Inga runor	Rundjurshuvud (nos), kors, fyrfotadjur (bakben)	1893
30574:2	44359	U 8B	34 × 34 × 31 cm	...tunba... × a...R...	Runslinga, fågelstjärt?	1992
30574:3	1092424	U Fv 1993:230	22 × 7 × 16 cm	...-str...	Runslinga	1992
35206	1089318	-	55 × 43 × 35 cm	...stain × rais...	Runslinga	2012

Tab. 1. Tabell över de tio runstensfragmenten från Björkö by med inventarienummer och tidigare beteckningar i litteraturen. — Table of the ten runestone fragments from Björkö hamlet, their inventory numbers and previous designations in the literature.

Tidigare funna fragment

Vid första anblick stod det klart för oss att det nyfunna fragmentet beträffande material och tjocklek var av samma slag som flera av de tidigare funna, låt vara att de sinsemellan skiftar i färg en smula. Fragmenten (tab. 1) har allt sedan första häftet av *Upplands runinskrifter* (1940) uppfattats som de-lar av tre olika stenar, U 6–8 (se UR 1, s. 9 f). En bidragande orsak är troligtvis att stenslagen där har fått felaktiga bestämningar. U 6 upp-

ges vara av »mörk, blågrå granit», U 7 av »ljus granit» och U 8 bara av »granit», men med tillägget att fragmentet »knappast [kan] ha hört till samma runsten som fragmenten U 7 och i varje fall icke till samma sten som U 6» (UR 1, s. 9 f). De felaktiga uppgifterna beträffande stenslagen har sedermera upprepats i andra arbeten där fragmenten har behandlats (Nyström 1992, s. 66; Ambrosiani & Erikson 1993, s. 36; Holmquist Olausson 1993, s. 36 ff; Bäck et al. 2010, s. 9; Bäck 2012a,

s. 52). Hagenfeldt & Palm (1996, s. 115) anger dock att materialet i samtliga fall utgörs sandsten, men de följer den äldre uppdelningen av fragmenten.

Hur man vid publiceringen av *Upplands runinskrifter* kom fram till dessa slutsatser är för oss obekant, men de två fragmenten som utgör U 6 påträffades av Hjalmar Stolpe 1873 och han nämner dem också i sin årsrapport till Kungliga Vetenskapsakademien året efter. Stolpe är helt klar över att båda är av röd sandsten, sannolikt hämtade »från de kambriska sandstenslagren på de närbelägna holmarna Pingst eller Midsommar», som ligger strax söder om Björkö. Det ena fragmentet (oklart vilket) fann Stolpe »i en stenfoot», d.v.s. en stengrund, medan det andra var »doldt af en gödselstack».

Stolpe är också klar över att fragmenten inte har passning, men huruvida de härrör från en eller två runstenar vill han låta vara osagt. Han skriver också – vilket inte är helt ovidkommande för resultatet av vårt arbete: »Måhända kan det framdeles lyckas att återfinna de felande styckena af denna eller dessa förut okända runstenar. Den enda slutsats, som tills vidare kan dragas af det ena nu funna fragmentet, är att stenen varit rest till åminnelse af mer än en person, samt, på grund af förekomsten av den stungna runan **f**, att stenen tillhör en jemförelsevis sen tid af Björköstadens tillvaro» (Stolpe 1874).

Enligt Historiska museets inventariebilaga skall de fyra fragment som ingår i U 7 och det korsristade fragmentet U 8 ha påträffats ett par decennier senare, år 1893. Fyndomständigheterna – och platserna – är inte närmare angivna än »i Björkö by» men samtliga skall enligt uppgift ha förvarats hos konstnären Gunnar Hallström, som vid denna tid bodde i byn (jfr UR 1, s. 9 f). Det kan tilläggas att det i Otto von Friesens samling (UUB) finns en blyertsteckning av Hallström, som visar två av fragmenten (U 7D samt U 8) och som enligt en påskrift är utförd 1903. Möjligen kan detta tyda på att 1903 och inte 1893 är det korrekta fyndåret.

Det skulle dröja nästan hundra år innan nästa fynd gjordes. År 1992 fick Runverket vid Riksantikvarieämbetet kännedom om ytterligare två fragment (Snædal et al. 1993, s. 230). Båda var enligt boende i byn kända sedan en tid tillbaka (Ambrosiani & Erikson 1993, s. 36), men de blev

först nu tillvaratagna. Det större av dem låg i marken på gräsplanen nedanför nuvarande Oppgården och föreföll ha tjänstgjort som grundsten till en riven byggnad. Det mindre fragmentet förvarades inne i uppgiftslämnarens boningshus.

Bitarna faller på plats

De tidigare kända fragmenten har som nämnts antagits tillhöra minst tre olika runstenar. Med det tionde fragmentet för handen beslöt vi oss för att pröva hypotesen om inte alla fragmenten i själva verket kunde härröra från en och samma sten. Torsdagen den 14 februari 2013 sammanstrålade vi därför på plats i Historiska museets sten- och benmagasin i Tumba för att se om pusslet skulle kunna gå att lägga ihop.

Genomförandet av pusslet utgick från flera metoder. Fragmentens tyngd är en viktig aspekt att ha i åtanke. Flera av fragmenten väger mer än 100 kg – det största förmodligen det dubbla – och det krävs flera personer för att kunna flytta på dem. Som komplement till de tunga stenlyften använde vi små utklippta papperskopior av fragmenten för att pröva olika kombinationer. Även om bergart och tjocklek är gemensamma för fragmenten uppvisar de en stor variation i motiven, något som säkert har bidragit till att de tidigare har uppfattats som tillhörande flera olika runstenar. Hur fragmenten har använts över tid spelar också roll för hur de uppfattas visuellt då både stenens färg och ristningens djup varierar.

Eftersom endast brottstycken av inskriften återstår var ornamentiken ett vägledande element för sammansättningen av fragmenten. Genombrottet i förståelsen av hur pusslet kunde lösas kom när fragment från (tidigare) U 6 och (tidigare) U 7 passades ihop utifrån linjerna i rundjurets kropp. Arbetet fortskred enligt den lyckade metoden vilket slutligen resulterade i att samtliga fragment kunde föras till en och samma runsten.

Nio av fragmenten visade sig ha direkt passning med varandra (fig. 1). Det återstående (tidigare U 6A) saknar sådan passning, men har uppenbarligen tillhört stenens topp. I sammanlagt skick är stenen ca 2 meter hög och ca 1,10 m bred. Bredden svarar förmodligen ungefär till den ursprungliga, men stenen bör i oskadat skick ha varit något högre än den är i dag. Tjockleken ligger runt 0,30 m.

Fig. 1. Runstenen från Björkö by: pusslet är lagt och alla bitar har fallit på plats! Foto: Gabriel Hildebrand, SHM.
—The Björkö hamlet runestone: the puzzle is completed with all the pieces in their places!

Inskriften

Ristningen är komponerad av två rundjur som upptill och nedtill hålls samman med bandknutar. Inskriften börjar vid det vänstra rundjurets huvud, till vänster om korset. Runornas höjd växlar mellan 3 och 7,5 cm. Ristningen är, där den är oskadd, djupt och skickligt huggen.

Inskrift:

× þorst... stain × rais...-str--...-...uk × eftir × |
 5 10 15 20 25
 ...tunba... × ... × a...R...ain × ...
 30 35
 Þorst[æinn] ... -steinn (el. Steinn) ræis[tu] ...
 [Æ]stri[ð](?) ... ok eftir ... [Øyst]æinn(?) ...
 »Torsten [och]...-sten (el. Sten) reste ... [efter]
 Estrid(?) ... och efter ... Östen(?) ...»

Toppen av runa l **þ** saknas. Bistaven i runan har full runhöjd. I 4 **s** går det övre ledet något förbi mötet med mellanledet. Av 5 **t** återstår den nedre delen av huvudstaven samt 1,5 cm av den vänstra bistaven. Runorna 6–14 står på fragmentet som påträffades 2012. Runorna 15–18 finns i huvudsak på det mindre fragmentet som tillvaratogs 1992. Av runa 15 återstår 3,5 cm av den övre delen av en huvudstav. Den bör ursprungligen ha varit 7 cm hög. Även om en flagring vidtar 2,5 cm från toppen och snett nedåt höger borde en **a**-bistav ha varit synlig om en sådan funnits. Från huvudstaven är det 2,5 cm till brottytan till vänster. Möjligen kan ett jämnt parti, som följer brottkanten, svara mot den ena korsarmen i ett kryssformat skilje-tecken. Basen av 16 **s** finns bevarad på fragmentet U 6B. 17 **t** når ej upp till den övre ramlinjen. Runan saknar basen av huvudstaven. Runa 18 är helt säkert **r**. Den övre delen av bistaven är bågböjd och utgår nedanför toppen av huvudstaven. Nedre delen av runan finns på fragment U 6B. Av runa 19 återstår 3 cm av den nedre delen av en huvudstav. Några spår av en eventuell **a**-bistav går inte att iaktta, men det är inte omöjligt att en sådan kan ha försvunnit i brottet mellan fragmenten. Avståndet till nästa runa är 3,5 cm, medan det endast är 1,5 cm mellan denna runa och bistaven i den föregående runan **r**. Detta kan möjligen tala för att runan haft bistav(ar) på den högra sidan om huvudstaven. Av runa 20 återstår endast 1 cm av basen av en huvudstav. I runslingan före bandknuten på toppfragmentet (U 6A) finns en 4 cm lång skarp linje, som går snett ned åt höger. Linjen är mycket smalare än övriga ristningslinjer och tillhör troligen inte ristningen. Den har inte heller markerats i Wesséns uppmålning på planschen i UR (1 pl. 2). Troligen rör det sig om en senare repa. Av runa 21 som står i slingan efter bandknuten finns endast 2 cm av toppen av en huvudstav. Texten fortsätter efter ett avbrott på fragment U 6B med runorna 22–27. 22 **u** bör ha haft en lågt ansatt bistav. Av huvudstaven återstår endast 2 cm av basen. Efter 28 **R** finns den vänstra hälften av ett skiljetecken, vilket inte tidigare har iakttagits. Runbandet är här endast 3 cm brett och några ytterligare runor har knappast funnits i denna slinga, som bör ha varit sammanrullad i änden. Inskrif-ten fortsätter därefter i det högra rundjuret. Runorna 29–33 står på det större fragmentet som tillvaratogs 1992. Avståndet mellan rundjurshuvudet och den första bevarade runan 29 **t** tyder på att denna före-gåtts av en nu försvunnen runa. 29 **t** saknar den nedre delen av huvudstaven. Vissa spår tyder på att runa 30 möjligen

kan ha varit stungen med ett kort lodrätt streck och den skall i så fall i stället translittereras **y**. Av 33 **a** återstår den nedre delen av huvudstaven samt den vänstra bistaven. På den del av runslingan som bevarats på fragment U 7C finns de två övre korsarmarna i ett kryssformigt skiljetecken. Avståndet till den föregående runan är 7 cm och det bör här ha funnits plats för två försvunna runor. Hur många runor som saknas mellan skiljetecknet och det skiljetecken som finns bevarat framför 34 **a** går inte att beräkna. Runa 35 utgörs av den nedre delen av en **R**-runa, som finns på det större fragmentet från 1992. Därefter saknas ett stort avsnitt av texten. Av runa 36 på fragment U 7D återstår 2,5 cm av den högra kanten av en huvudstav, samt 1 cm av den högra bistaven i en **a**-runa. 38 **n** har en ganska högt ansatt bistav. Till höger om denna runa finns delar av ett kryssformigt skilje-tecken, som är något lågt ansatt. Därefter finns inga ytterligare runor bevarade på stenen.

Även om vi endast har brottstycken av texten går det till stora delar att avgöra hur den har varit utformad. Inledningsvis har funnits två personnamn, varav det första helt säkert har varit *Dörsteinn*. Det andra har antingen varit det enkla *Stæinn* eller ett sammansatt namn, som har slutat på *-stæinn*. Vilket som är det rätta går inte att avgöra, eftersom vi inte vet hur många runor som har försvunnit i lakunen. Runorna **rais**... utgör uppenbarligen resterna av verbet *ræisa* 'resa' i pret. pl., varefter »denna sten efter» eller något liknande måste ha följt. Den defekta runföljden 15–20 **-str-** bör av placeringen att döma återge ett personnamn och de bevarade runspåren talar antingen för kvinnonamnet *Ástrīðr/Æstrīðr* eller mansnamnet *Ástræðr*. En tredje möjlighet är kvinnonamnet *Fastrīðr*, som dock är mycket osäkert belagt (se Lerche Nielsen 1997, s. 72 f), men därefter verkar de onomastiska alternativen i stort sett vara uttömda.

Ástrīðr/Æstrīðr är tidigare känt från nio uppländska runinskrifter, där dock fem av beläggen avser en och samma kvinna, nämligen Jarlabankes berömda farmor (Peterson 2007, s. 33, s.v. *Ástrīðr/Æstrīðr*). Namnet var under vikingatiden och medeltiden ett högstatusnamn och förekom bl.a. inom kungaätterna. Kända bärare är exempelvis Olof Skötkonungs maka och Sven Tveskäggs dotter. Den senare var mor till den danske kungen Sven Estridsson. Mansnamnet *Ástræðr* verkar inte

ha varit särskilt vanligt. I runinskrif-terna är det endast belagt på Replösastenen i Småland (Sm 35) och två danska runstenar på Lolland-Falster (DR 213, 216). De belägg på fsv. *Astradh* som upptas i SMP (1 s. 194 f) härrör nästan uteslutande från Skåne och bör därför egentligen betraktas som danska. Både frekvensen och namngeografin talar för att vi på Björköstenen i första hand skall räkna med kvinnonamnet *Āstrǫðr/Āstrǫðr*.

Mellan detta namn och orden ...**uk** × **eftir** × *okæftir*, som avslutar den vänstra slingan, kan det ha funnits ett släktskapsord »sin moder» eller dylikt. Runföljden ...**tunba**..., som står först i den högra slingan, bör också återge ett namn. Tyvärr går det inte att avgöra om namnet har börjat med **t**-runan eller om det har funnits en runa framför denna. Av fonotaktiska skäl kan man i det senare fallet bara räkna med **s** eller en vokalruna. Efter **a**-runan och det skiljetecken som följer något längre fram finns plats för högst två runor. Trots att detta begränsar suppleringsmöjligheterna en del är det knappast möjligt att rekonstruera namnet. Om det har börjat på runorna **tun** skulle man eventuellt kunna tänka på en förled *Dūn-* eller *Tūn-*, som förekommer i ett par fornvästnordiska binamn: *Dūnvoṭtr* 'Dunvante' och *Tūnhani* (Lind 1920–21, sp. 67 resp. 389). Det är dock inte lätt att finna någon passande supple-ring av de återstående två runorna **ba**... som ger en otvungen mening åt hela namnet. Om runföljden ursprungligen har inletts med en **s**-runa kan man också erinra om namnen **stynbiar**... *Stynbiqrn* (U 933) och **st[yn]friþ** *Stynfrīð* U 1063. Betydelsen av den antagna förleden *Styn-* är dock dunkel. Den har med tvekan sammanställts med substantivet fvn *stynn* m. 'stönande' (Peterson 2007, s. 206, s.v. *Stynbiqrn*), men detta är en något oväntad namnled i den typ av variationsnamn som det här handlar om. Inte heller detta uppslag verkar därför särskilt sannolikt och runföljden ...**tunba**... måste därför tills vidare lämnas otolkad.

De spridda runor som följer därefter kan knappast läggas till grund för någon rekonstruktion, men det är inte omöjligt att 34–35 × **a**...**R** skall suppleras × **a[uk** × **ifti]****R** d.v.s. »och efter».

Nedtill på stenen finns runorna ...**ain**, vilka följs av ett skiljetecken. Att utifrån dessa runor föreslå att det skulle kunna handla om just nam-

net *Øystæinn*, som ovan, kan verka djärvt, men antagandet är inte gripet ur luften. Ristningen uppvisar nämligen många drag som visar att den är utförd av en runristare med detta namn. Den aktuella runföljden står dessutom mot slutet av texten, där man kan förvänta sig att finna en ristarsignatur.

Runristaren Östen

Ristaren Östen var länge endast känd genom de tre ristningarna Sö 311–313, som finns i en fast håll intill Gamla Turingevägen (eller Holmfastvägen som den numera heter) i Södertälje. Inskriften på Sö 312 avslutas med ett ensamstående namn **aystain**, vilket i regel har tolkats som en förkortad ristarsignatur (Wessén i SöR s. XXVIII; Källström 2007, s. 55 f, 126 f). Enligt Wessén (ibid.) har samme ristare också utfört en ristning i fast håll vid Kiholm i Västertälje socken (Sö 344). Denna ristning befinner sig på den västra sidan av Södertäljeviken och är vänt ut mot vattnet. Inskriften avslutas med en något svårläst runföljd, som tidigare uppfattades som en form av adjektivet *sniallr* (ack. *sniallan* skrivet --**alan**). Thorgunn Snædal fann dock vid en undersökning 2007 att den i stället skall läsas ...**ystain** d.v.s. *Øystæinn* (Snædal 2010, s. 8). Senare samma år upptäcktes av en slump en tidigare okänd runhåll vid Vitsand i Salems socken på andra sidan Södertäljeviken (Sö ATA-322-1467-2011, se Snædal 2010). Den har en likartad ornamentik som de tidigare kända ristningarna, men texten avslutas här med en fullständig ristarsignatur, som kan läsas --**stain** × **risti** *Øystæinn rīsti* »Östen ristade». I och med detta fynd råder det inte längre någon tvekan om att namnet *Øystæinn* på Sö 312 och Sö 344 måste avse runristaren.

Östen verkar av de kända ristningarna att döma ha rört sig inom ett mycket begränsat område. Förutom de nämnda ristningarna har han bara tillskrivits den stora runstenen i Turinge kyrka (Sö 338, se SöR s. XXVIII), 8 km väster om Södertälje, men det är möjligt att han kan ha svarat för ytterligare någon sten. En tänkbar kandidat är den fragmentariska Sö 310 från den gamla prästgården i Västertälje, men denna sten är tyvärr försvunnen och endast känd genom en äldre avbildning.

Stenens ornamentik och bilder

Runstenen från Björkö by har en mycket komplicerad ornamentik, men stilistiskt finns många likheter med Östens ristningar vid Gamla Turingevägen, Kiholm och Vitsand. Ristningarna är därför intressanta att studera i relation till varandra (fig. 2-4), inte minst då Björköstenen är så fragmenterad.

Av runslingan är endast några delar bevarade och med den två sammanhörande rundjurshuvuden och en tudelad svansände. Inom ramarna för runslingan finns två fyrfotadjur ristade centralt och på stenens högra del. Mitt på stenen finns ett kors. Det översta fragmentet bär en förmodad ryttafigur och nedanför den till höger syns en eventuell fågelstjärt. Det finns även utfyllnadsornamentik i form av en slingrande kropp med tassliknande avslutning samt två upprullande ändar som inte går att koppla till övrig ornamentik eller något djur på stenen.

Likheterna i motiven på Östens ristningar är tydliga och det mest uppenbara är framställningen av korset. Korsarmarna är symmetriska och rundade. Det finns en bandformad cirkel som tycks överlappa korset och som skapar en mittcirkel. Ovan på cirkeln i mellanrummen mellan korsarmarna finns fyra något spetsiga utstickande blad. Korskomponenterna i sig är inte ovanliga (jfr Lager 2002), men kombinationen av dem resulterar i en korsutformning som är unik bland Upplands och Södermanlands runristningar.

Två rundjurshuvuden är synliga och utifrån den bevarade ornamentiken går det att dra slutsatser kring hur de icke bevarade delarna av rundjuren bör ha varit utformade. Av det vänstra rundjurshuvudet återstår endast nacktofs och nosflik, vilka är fördelade på två olika fragment men helt säkert sammanhörande. Det högra rundjurshuvudet är mer intakt och har konkav nosflik, underläpp, ett mandelformat öga och nacktofs fördelade på tre av stenfragmenten. Det finns en tydlig svansände där ett stycke av runinskriften avslutas. Svansändan har varit tudelad liksom svansändarna på både Sö 312 och Sö 344 med utstickande flikar som avslutas i en upprullad ände. Det finns ännu en upprullad ände bevarad i stenens nedre högra del. Hur den ursprungligen har varit utformad är svårt att avgöra. Möjligen hör den inte till runslingan utan är en del av en fristående

kropp, liknande eller kanske till och med sammanhörande med den rundjurskropp som finns bevarad innanför runslingan på stenens vänstra nedre parti.

Två fyrfotadjur finns ristade på stenen och båda är avbildade i profil så att endast den ena sidans ben är synliga. Det ena djuret står centrerat över korset med bakåtvänt huvud. Huvudet har, liksom djurhuvudet i slingan, ett mandelformat öga och konkav nos med korsande nosflik som går som ett band över nosen. Underläppen är riktad nedåt men munnen är stängd till skillnad från de större rundjuren. Benen ansluter till kroppen med spiralformade lärfästen. Fyrfotadjuret har ristade revben. Det andra fyrfotadjuret på stenen är en något mindre variant av den förra och endast djurets bakkropp är bevarad. Liksom det större djuret har det revben och spiralformat lärfäste. Vi kan anta att det varit mycket likt det andra djuret och liksom detta haft bakåtvänt huvud. Det fyrfotadjur som finns på ristningen vid Gamla Turingevägen (Sö 313) har också återgivits med revben och spiralformade lärfästen. Men på två punkter skiljer det sig från djuren på U 6 genom att det blickar framåt i stället för bakåt samt har svans. Det påminner snarare om ett hunddjur eller möjligtvis ett lejon.

Stenens toppfragment bär en svårtolkad ristning som länge uppfattats som en ryttafigur (Stolpe 1874). Då endast halva motivet är bevarat är detta dock svårt att med säkerhet avgöra. Det går att urskilja något som tolkas som en människas två ben. De är sammanhållna och något böjda, och antyder att individen möjligen har avbildats sittande eller stående invid den andra figuren. Det som tolkas som en eventuell häst har ett par bakben och en buk som löper bakom människans ben. Att bakbenen bör tillhöra en häst antyds av formen som snarare ser ut som hovar än som fötter. Det finns en annan ristning med liknande utformning på en hästs bakben, Sö 235, men dessvärre är även den fragmentarisk.

Två ristade streck på den förmodade hästbuken kan vara revben. Dock är det mycket ovanligt att hästmotiv ristas med revben. I de fall hästar avbildas med detaljer är det snarare av karaktären hästutrustning såsom faltar, sadlar eller tyglar. Endast en parallell hästristning med revben finns bland de uppländska och sörmländska run-

Fig. 2. Runnistaren Östens karakteristiska kors i ristningarna U 6, Sö ATA-322-1467-2011, Sö 312 och Sö 344. Foton av Gabriel Hildebrand (SHM) resp. Magnus Källström. —The characteristic crosses of the rune master Östen.

Fig. 3. Fyrfotadjuret på Björköstenen U 6 och ristningen Sö 313 i Södertälje uppvisar flera stilistiska likheter. Foto: Gabriel Hildebrand (SHM) och Harald Faith-Ell (ATA). —The quadrupeds from the Björkö stone U 6 and the carving Sö 313 in Södertälje show several stylistic similarities.

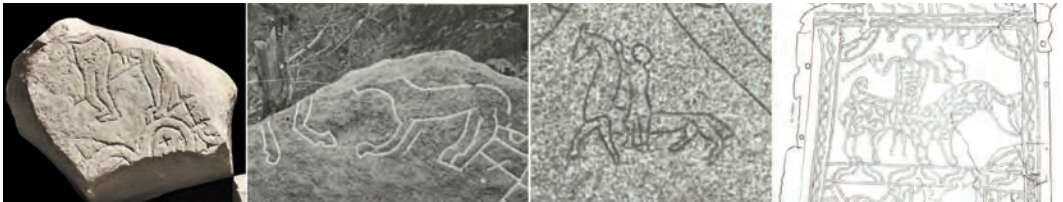

Fig. 4. Rytтарfiguren på Björköstenen U 6 samt några häst- och rytтарfigurer från runstenarna Sö 235 och U 599 samt flöjeln från Grimsta, Spånga socken, Uppland. Foto: Gabriel Hildebrand (SHM) samt ATA. Teckning: Bengt Händel (ATA). —The rider on the Björkö stone U 6 and some horse and rider depictions from the runestones Sö 235 and U 599, and the weather vane from Grimsta, Spånga parish, Uppland.

ristningarna, nämligen Möjbrostenen (U 877), som i sig är unik och dessutom tillhör en tidigare period (senast 500-talet). Motivet på U 877 föreställer en ryttare som i ena handen håller ett svärdsliknande objekt och i andra handen hästens tyglar. På U 6 är det dock svårt att med säker-

het konstatera huruvida de två ristade strecken verkligen är revben och därmed utesluta att de avser någon form av hästutrustning. Vad gäller U 6 är ju endast de nedre delarna av figurernas kroppar bevarade, så om ryttaren håller något i handen är oklart. Dock synes en arm vara avbildad i

höjd med människans midja – möjligen hållande i tyglarna eller i ett föremål av något slag.

Bland Upplands och Södermanlands runristningar finns ett antal med ryttarmotiv. Ryttarna sitter i stort sett alltid tydligt gränslösa över hästryggen, endast U 599 avviker från den framställningsformen. Att hästens rygglinje (r²) löper genom människans ben på U 599 kan uppfattas som en felristning. Den närmsta parallellen till ryttarfiguren på U 6 finns i stället på den s.k. Grimstaflöjeln från Spånga i Uppland. Där har ryttaren avbildats stående invid hästen. Detta har ändå tolkats som att människofiguren skall betraktas som sittande (Biörnstad 1958, s. 13). Grimstaflöjeln påträffades i stenpackningen till en skelettgrav som genom ett antal mynt kan ges en t.pq-datering till 1000-talets mitt (ibid., s. 4).

Bland övriga ristningar i Uppland och Södermanland där människofigurer framställts i andra situationer än i ryttarsammanhang är det inte ovanligt att de är avbildade i profil eller delvis profil och ibland med benen sammanhållna.

På fragmentet till höger under den förmodade ryttaren på U 6 finns rester av något som kan vara en fågelstjärt. Motivet har tidigare tolkats som del av ett kors (Snædal et al. 1993, s. 230). Det är inte konstigt att det tidigare uppfattats som en korsarm då fragmentets relation till de övriga delarna av runstenen inte varit känd. Men då det centrerade korset på U 6 är av en helt annan utformning, och mycket snarlikt ristaren Östens andra kors, är det inte sannolikt att även detta fragment bär ett kors. En fågelavbildning är å andra sidan mycket möjlig. Fågelmotiven på runstenar från Uppland och Södermanland uppgår till ungefär 20 stycken. Några av dessa has uppfattats som avbildningar av »mytologiska fåglar» (t.ex. Sö 101, Sö 327), andra som jaktfåglar och ytterligare några som tuppar eller påfåglar (Gräslund 2014, s. 22 ff). Vilken typ av fågelavbildning som eventuellt finns på U 6 går inte att avgöra, men att det skulle handla om en tupp eller påfågel kan uteslutas. Ovanför denna, närmast runslingan finns också några linjer som antingen kan ha tillhört en figurframställning eller ingått i slingflätningen kring bandknuten.

Datering

Ornamentiken på Östens ristningar är likartad, men enligt de stildateringar som finns redovisade i Samnordisk runtextdatabas och som bygger på Anne-Sofie Gräslunds klassificeringar (se t.ex. Gräslund 2006) kan de föras till två olika stilgrupper. Den nyfunna ristningen vid Vitsand har liksom Björköstenen med tvekan tillskrivits Pr 3, medan ristningarna vid Gamla Turingevägen, Sö 311 och Sö 312, har bestämts som Pr 3 resp. Pr 4. Jämför man de båda ristningarna vid Gamla Turingevägen ser man att dessa egentligen är mycket snarlika och det är ganska små detaljer i utformningen av rundjurets huvud som måste ha varit utslagsgivande för valet av stilgrupp. Dessa två ristningar har dessutom samma beställare, Holmfast, och är tillägnade dennes mor respektive far. Om de inte har tillkommit vid samma tillfälle, vilket väl egentligen är troligast, så bör tidsavståndet dem emellan inte vara särskilt stort. Ristningen vid Kiholm (Sö 344) och (den osignerade) Turingestenen Sö 338 har också förts till två olika stilgrupper, Pr 3 resp. Pr 4, men är i ornamentalt hänseende nästan identiska.

Stilgruppen Pr 3 brukar dateras till ca 1045–75 och Pr 4 till ca 1070–1100 (Gräslund 2006, s. 126). Det rimligaste är väl att Östens ristningar tillhör övergången mellan dessa två stilgrupper, vilket borde motsvara 1070-talet. Östens rundjurshuvuden har nära paralleller i ristningar av den uppländske runristaren Fot, och det verkar som om dessa två ristare har följt samma stilutveckling. Östens ortografi överensstämmer också till stora delar med Fots. Diftongerna återges exempelvis alltid med digraf (t.ex. **stain** för *stein*), åsrunan (✠ o) har genomgående ljudvärdet /o(:)/ och palatalt /R/ markeras (i de flesta fall) med **R**-runan.

Sönderslagningen

Ett öde som stenen från Björkö by delar med många andra runstenar är att den har slagits sönder och fragmenterats och att dess beståndsdelar har använts i andra syften, vissa mer profana än andra. Mot bakgrund av att samtliga fragment framkommit inom eller åtminstone i nära anslutning till Björkö by förefaller det sannolikt att detta också var runstenens ursprungliga plats. Men kan vi mer exakt avgöra var den en gång i så

Fig. 5. Björkö by avbildad på storskifteskartan från 1747. De två senast påträffade runstensfragmenten (1992 resp. 2012, markerade med stjärnor) har framkommit på ömse sidor om byggnader tillhörande den forna frälsegården Storgården (B). —Björkö hamlet as depicted on a land survey map from 1747. The two most recent finds of runestone fragments (1992 and 2012, marked with stars) were made close to buildings belonging to Storgården, a former tenant farm.

fall stod? Flertalet fragment bidrar inte med någon större hjälp i detta sökande, eftersom fyndplatserna inte är närmare angivna. Men för två fragment är förhållandena bättre och fyndplatserna kända – om än inte helt säkerställda. Såväl det nyfunna fragmentet som det större av de två som tillvaratogs 1992 har framkommit på gräsplanen nedanför Oppgården.

Vid en jämförelse mellan fyndplatserna, såsom dessa är angivna i det digitala fornminnesregistret FMIS, och den nuvarande bebyggelsens belägenhet samt den så kallade Storskifteskartan från 1747 över Björkö by (fig. 5), framgår att båda fragmenten påträffats på ömse sidor om och i mycket nära anslutning till byggnader inom den sedan länge rivna Storgården. En inte helt orimlig tanke är att fragmenten efter att runstenen

slagits sönder kommit att ingå i grunderna till någon av gårdens byggnader.

När runstenen slogs sönder är oklart. Sannolikt skedde det redan under medeltiden. Vi kan vara förvissade om att sönderslagningen inte skett långt fram i historisk tid i alla fall. Hade runstenen, eller några fragment av den, varit kända när exempelvis dåvarande riksantikvarien Johan Hadorph, och hans ritare och sedermera efterträdare Johan Peringskiöld, vistades på ön under senare delen av 1600-talet, så hade de nämnt den. Någon runsten på Björkö finns heller inte omnämnd i det underlag till Rannsakingar efter antikviteter som prosten i Adelsö församling lämnade in till Antikvitetskollegiet i juni 1667 (jfr Ambrosiani & Erikson 1991, s. 18).

Studerar man stenen och dess fragment när-

mare kan man också märka att sönderslagnin- gen/fragmenteringen gjorts på två olika vis. Ett stort stycke längs stenens vänstra kant är spjälkat och till och med svagt sotfärgat. Området, som sträcker sig över tre fragment, vittnar om att man eldat och spräckt eller försökt spräcka den med vatten. Detta måste då ha gjorts när stenen fort- farande var hel, eller åtminstone ganska intakt. Den måste också ha legat ned vid tillfället. Vid brottytorna på flera andra fragment syns vad som förefaller vara hackmärken och som bör vara spår av att man har kilat sönder stenen i olikstora frag- ment.

Runstensens arkeologiska och samhällsliga sammanhang

Med sin höjd på strax över två meter och sina rika bildmotiv var runstenen i Björkö by ett impone- rande monument från den senare delen av 1000- talet. Dess närvaro på ön vittnar om att Björkö's storhetstid inte tog slut vid den tidpunkt då Birka- samhället övergavs.

Enligt vedertagen uppfattning med utgångs- punkt i myntfynden skall Birka ha upphört att existera någon gång under senare delen av 900- talet. År 970 återopas ofta i sammanhanget (t.ex. Clarke & Ambrosiani 1993, s. 71). En lika ofta åbe- ropad uppgift är hämtad ur tillägg nr 142 till kapi- tel 29 av fjärde boken i Adam av Bremens missions- historiska verk från 1070-talet över Hamburg- Bremens biskopar. Här berättas att biskop Adal- ward omkring år 1060 passerade Birka på sin väg till Sigtuna och att platsen då var »till den grad ödelagt, att man knappast kan se några spår av samhället» (Adam av Bremen 1984, s. 253). Värt att notera är att utsagan – förutsatt att den är riktig – specifikt torde syfta på handelsplatsen Birka och dess läge, inte på andra delar av Björkö.

Björkö by ligger vid Kassviken på andra sidan av ön, omkring 700 meter sydost om den vikinga- tida bebyggelsen i Svarta jorden-området. Kass- viken, som då var ett genomgående sund, bildar ett naturligt hamnläge som bör ha nyttjats allt- sedan byn anlades och kanske även dessförinnan. Några marinarknologiska insatser i syfte att kon- trollera om så varit fallet har dock hittills inte gjorts, men otvivelaktigt hyser strandzonen kring Björkö by en stor forskningspotential (jfr Bäck 2012a, s. 50). Frågorna kring Björkö bys äldsta

historia är många och dess etableringsfas är fort- farande höjd i dunkel. Vi vet att byn existerade i början av 1300-talet. Dess äldsta omnämnande daterar sig till 1324. Då byter Olof Brun bort 5 öresland jord till ärkebiskop Olof (DMS 1:7, s. 223 f). Huruvida Olof Brun också är bosatt i byn, som i latiniserad form stavas *in Bierko*, är emeller- tid ovisst. Därefter förekommer byn ytterligare tre gånger i källmaterialet under 1300-talet: 1344 *in Bierko*, 1362 *i Biörkö* samt 1376 när uppgifter i Uppsala domkyrkas jordebok förtäljer att man har en landbo i byn som räntar 5 pund korn och 5 mark penningar (DMS 1:7, s. 224). Byn kan också följas i det kamerala källmaterialet flera gånger under 1400- och 1500-talen. Frälse- släktena Bielke och Roos av Ervalla har tidigt intressen i byn, Nils Turesson Bielke redan i handlingarna från 1362. Vid mitten av 1500-talet verkar byn ha bestått av fyra gårdar: ett skattehemman (som brukas av två bönder), ett kronohemman, ett S:t Erikshemman (d.v.s. ägt av Uppsala domkyrka) och ett frälsehemman, som i en marginalanteck- ning från 1551 sägs vara lagt under arv och eget och således tillhör kungamakten (DMS 1:7, s. 223).

Fyra gårdar är också vad som återges på de äldre lantmäterikartorna över byn, den äldsta från 1687. Från och med 1747 års storskifteskarta täcker kartorna i grova drag in vart femtionde år fram till idag, vilket låter oss följa byns utveckling och förändring över tid ganska väl. Under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet sker stora förändringar. En av gårdarna (Västergår- den) försvinner och går samman med en annan gård (Mellangården), ekonomibyggnader och bo- dar rivs eller flyttas till andra platser inom byn etc. (Bäck et al. 2010, s. 23). Det är också vid in- ledningen till denna omgestaltningarnas tid som de första runstensfragmenten upptäcks, kanske i grunden till någon eller några av de då rivna bygg- naderna. Än idag utgör några av ekonomibyggnaderna de äldsta husen i Björkö by, och en inte alltför djärv gissning är väl att ytterligare run- stensfragment kan finnas i deras grundmurar.

Försök att studera Björkö bys etablering och medeltida historia har gjorts genom arkeologiska undersökningar, dels 2005 och 2006, dels 2011. Vid inget av tillfällena framkom lämningar eller fynd som kan sägas belysa byns medeltida histo-

ria. Däremot framkom en del ledtrådar till dess etableringsfas.

Under några veckor åren 2005 och 2006 undersöktes en mindre yta inom läget för den forna Västergården, varvid en hel del vikingatida fynd gjordes. Så till exempel flera skärvor av stora förrådskärl, amforor, tillverkade inom de islamiska och bysantinska kultursfärerna. Mot bakgrund av undersökningsytans ringa storlek är keramikfynden anmärkningsvärda. De kan i antal mäta sig med de mängder »orientalisk keramik» som framkommit på de flesta vikingatida handelsplatser i Nordeuropa (Bäck et al. 2010, s. 24 ff). Än mera anmärkningsvärt är att man dessutom påträffade rester efter en äldre vägsträckning som löpte diagonalt över undersökningsytan i nordväst-sydostlig riktning. Med hjälp av georadar kunde vägsträckningen följas ett gott stycke utanför undersökningsytan i rak nordvästlig riktning mot Svarta Jorden, d.v.s. läget för handelsplatsen Birka (jfr Bäck et al. 2010, fig. 9–10).

I september 2011 utfördes också en arkeologisk utredningsgrävning inom läget för den sedan länge rivna Storgården. Förhoppningarna om att göra ytterligare vikingatida (eller eventuellt medeltida) fynd kunde dock inte infrias. Utredningsgrävningen, som endast omfattade fem mindre sökschakt, genomfördes inom samma område där det tionde runstensfragmentet ett år senare skulle påträffas (jfr Bäck 2012b, fig. 2 samt Källström 2012, s. 5).

Utfallet av undersökningarna 2005 och 2006 tyder på att byn, eller åtminstone platsen för byn, har rötter ned i vikingatiden och ingick i handelsplatsen bebyggelse- och rörelsemönster. Sedan länge har det också cirkulerat uppgifter om att gravhögar borttagits i samband med förändringar av bebyggelsen inom byn (jfr Selling 1942, s. 362 och fig. 4 samt Gustawsson 1977, s. 89). Men hur – och i så fall på vilket vis – dessa borttagna gravhögar korresponderar med det vikingatida fyndmaterial som framkom 2005 och 2006 – och runstenen från Björkö by – är fortfarande höljt i dunkel. Mälarens vattennivå under vikingatiden stod ungefär 5 meter över dagens nivå. Topografin vid Kassviken avslöjar att det har funnits ett markant utskjutande näs på den norra stranden, något som bör ha gjort platsen än mer lämplig som hamn eller tilläggningsplats. Fyndplatserna

för de två senast påträffade runstensfragmenten sammanfaller också med det forna näset. En hypotes väl värd att överväga är om inte näset i Kassviken också är den plats på vilken den pampiga runstenen en gång restes. Om – vilket förefaller troligt – en hamn funnits här så har här säkert också funnits bebyggelse av något slag. Den forna gård som de båda fragmenten påträffades i låg i nära anslutning till är Storgården, vilket var den frälsegård som fanns under senmedeltiden och framåt. Om byns ursprung kan härledas från en gård med senvikingatida anor, som sedermera antagit formen av en frälsegård så kan runstenen från Björkö by inlemmas i en socialt passande kontext. Denna hypotetiska »vikingatida storgård» behöver inte nödvändigtvis ha varit belägen på näset i hamnen.

Spår av ett aristokratiskt nätverk?

Att döma av de nu kända ristningarna har runristaren Östen haft ett ganska begränsat antal uppdragsgivare (fig. 6). Ristningarna vid Gamla Turingevägen (Sö 311–313) har utförts åt en man vid namn Holmfast och det kan också vara han som är initiativtagaren till den nyfunna ristningen vid Vitsand, som han har låtit rista efter en namnlös frände. Namnet *Holmfastr* dyker också upp på den ovannämnda försvunna stenen Sö 310. Om Holmfasts far Gammal får vi genom en av ristningarna vid Gamla Turingevägen (Sö 312) veta att han *byggi i Näsby* »bodde i Näsby». Enligt Wessén (i SöR, s. 290) avses Näsby i Västertälje socken, som låg på den sydöstra sidan av sjön Måsnaren, i den västra delen av dagens Södertälje. Gården var under medeltiden ett frälsehemman.

På ristningen vid Kiholm (Sö 344) nämns tre bröder, Ödbjörn, Sigbjörn och Gudbjörn som har låtit rista efter sin far Björn. I denna familj har man uppenbarligen haft en förkärlek för namnleden *biqrn*. På samma sätt finner vi på Björköstenen två personer med namn på *-steinn*, varav den ena har hetat *Þörsteinn*. *Biqrn* och *Þörsteinn* tillhör visserligen vikingatidens vanligaste namn, men det är ändå lite påfallande att samma namn förekommer på runstenen i Turinge kyrka, Sö 338. Björn är här en av resarna, Torsten den som stenen tillägnas. Om den senare får vi veta att han tillsammans med sin bror Anund »var den

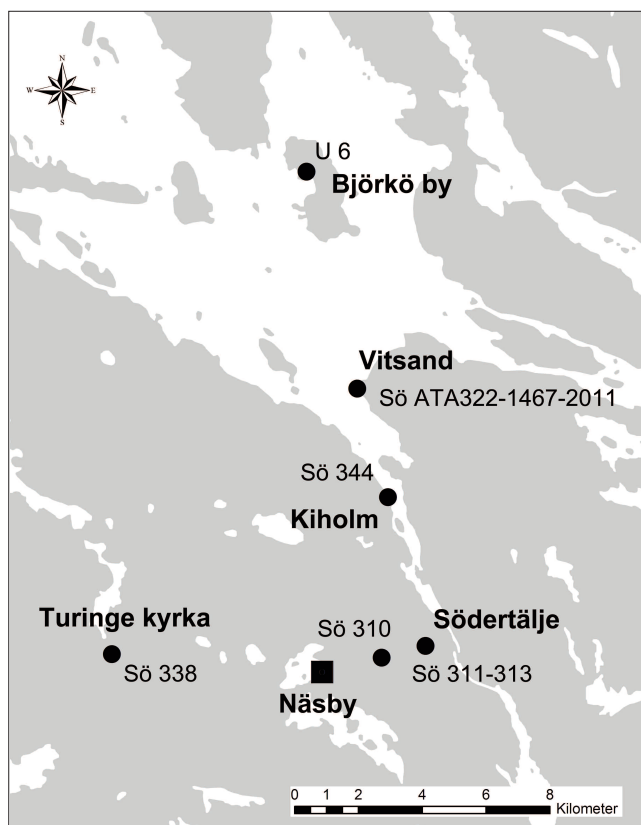

Fig. 6. Flera av Östens ristningar har en tydlig anknäring till vattenleden mellan Saltsjön och Björkö via Tälje (Södertälje). Karta: Laila Kitzler Åhfeldt/författarna. —Several of Östen's carvings are located along the sailing route from the Baltic Sea to Björkö through Tälje (Södertälje).

bäste bland män i landet och ute i ledning [d.v.s. på krigståg]» och att han föll i Gårdarrike som *liðs förungi* »krigarföljets hövding». Dessutom uppges han ha varit *landmanna bæztr* »den bäste av landmän», där betydelsen av ordet *landmaðr* är mycket omdiskuterad. Det har tolkats som »inbyggare i landet», men enligt en utredning av K.G. Ljunggren (1959) är det inte uteslutet att det kan ha haft en betydelse besläktad med *fvn. lendr maðr*, vilket avsåg en man som övertagit jord från konungen i utbyte mot vissa förpliktelser. På Sö 338 förekommer dessutom det dunkla partiet **hu[skar]lar + hifir + iafna**, som Wessén (i SöR, s. 325) har tolkat som *huskarlar æf[ɪ]r(?) iafna* »huskarlarna efter den rättvise(?)», men där runföljden **iafna** också har uppfattats som ett binamn till Torsten, *Iafni* (se SöR s. 327 f). Ett personnamn skrivet **iafna** förekommer märkligt nog även på den nyfunna runhällen vid Vitsand, men eftersom det här måste stå i nominativ kan det

inte direkt identifieras med runföljden på Turingestenen som förutsätter en nominativform **iafni*. Thorgunn Snædal (2010, s. 6) uppfattar bistaven på den sista runan i ristningen vid Vitsand som en felristning och läser i stället **iafni**, vilket är mindre tilltalande. Däremot finns det säkert någon form av samband mellan de båda runbelägen.

Det är alltså välbärgade och vittberesta familjer som har varit Östens uppdragsgivare och i denna miljö passar också högstatusnamnet *Estrid* på Björköstenen väl in. Tyvärr vet inte mer om henne än att hon (tillsammans med ytterligare minst en person) tillägnats den påkostade runstenen och att hon förmodligen har varit bosatt i Björkö by. Som nämnts är det åtminstone teoretiskt möjligt att det har funnits släktband mellan de familjer som förekommer på Östens ristningar och detta länkar i så fall samman denna by med både platsen för Tälje och Turinge.

Om runstenen på Björkö har haft den placering som vi föreslår, så kan den ha varit exponerad ut mot vattnet och kommunikationsleden på samma sätt som Östens två ristningar längs Södertäljeviken. De investeringar av sannolikt ekonomisk art som beställarna bakom Östens ristningar (inbegripet stenen vid Björkö by) gör är ett starkt indicium på att vattenvägen i sydöstlig riktning från och till Birka/Björkö via Södertäljeleden och ut i Östersjön var farbar och i fullt bruk långt in på 1000-talet. På så vis ger Östens runristningar ett nytt perspektiv på idén att farleden via Tälje skulle ha grundats upp så mycket redan vid mitten av 900-talet att detta bidrog till Birkas ödeläggelse. De båda processerna – landhöjningen och Birkas övergivande – kanske inte har så mycket med varandra att göra som man tidigare antagit.

En annan möjlighet är att vi kan skönja uppriktandet av ett kommunikationsnät, där just platsen för dagens Södertälje har spelat en nyckelroll, kanske som omlastningsplats eller kanske till och med handelsplats. Ristningarna vid Gamla Turingevägen talar om både vägröjning och brobygg, vilket visar att man vid samma tid även har investerat i landsvägsförbindelsen västerut mot Turinge. Tälje är dessutom en av de platser – tillsammans med Birka – som Adam av Bremen särskilt nämner när han i kap. 29 av den fjärde boken beskriver landvägen från Skåne via Skara till Sigtuna (Adam av Bremen 1984, s. 228). Dessa uppgifter är som bekant nedskrivna på 1070-talet, vilket råkar motsvara precis den tid då vi har goda skäl att tro att runristaren Östen har varit verksam.

Referenser

Adam av Bremen 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av E. Svenberg. Kommenterad av C.F. Hallencreutz, K. Johannesson, T. Nyberg och A. Piltz. Stockholm.

Ambrosiani, B. & Erikson, B.G., 1991. *Birka vikingastaden* 1. Höganäs.

– 1993. *Birka vikingastaden* 3. Höganäs.

Biörnstad, M. 1958. *Bronsvimpeln från Grimsta*. Antikvariskt arkiv 10. KVHAA. Stockholm.

Bäck, M., Grenler, H., Heimdahl, J., Hinterleitner, A., Nordström, A., Ramström, A., Trinks, I. & Östlund, S., 2010. *Mellan byn och staden – Birkas och Björköns bebyggelse ur nya synvinklar. Amatörarkeologiska under-*

sökningar 2005–2007. Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, rapport 2010:40. Hägersten.

Bäck, M., 2012a. På andra sidan Birka. Södra Björköns arkeologiska potential. Hedenstierna-Jonson, C. (red.). *Birka nu. Pågående forskning om världsarvet Birka och Hovgården*. National Historical Museum, Studies 22. Stockholm.

– 2012b. *Storgården i Björkö by. Arkeologisk utredning*. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2012:141. Hägersten.

Clarke, H. & Ambrosiani, B. 1993. *Vikingastäder*. Höganäs.

DR + nr = nummer i *Danmarks runeindskrifter* ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. Köpenhamn.

DMS = *Det medeltida Sverige*. 1:1–. Stockholm 1972 ff.

Gräslund, A.-S., 2006. Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. Stoklund, M. et al. (red.). *Runes and their Secrets Studies in runology*. Köpenhamn.

– 2014. En påfågel i Odensala? Några reflexioner om ikonografin på runstenarna vid Harg. *Situne Dei* 2014. Sigtuna.

Gustawsson, K.A., 1977. Björköområdets skötsel. *Fornvännen* 72.

Holmquist Olausson, L., 1993. *Aspects on Birka. Investigations and surveys 1976–89*. Theses and Papers in Archaeology B:3. Stockholm.

Källström, M., 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skrifmiljöer i Norden*. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43. Stockholm.

– 2012. *Runstensfynd i Björkö by, Adelsö sn, Uppland*. Otryckt rapport, dnr 322-4083-2012. Riksantikvarieämbetet.

Lager, L., 2002. *Den synliga tron. Runstensors som en spegling av kristnandet i Sverige*. Occasional Papers in Archaeology 31. Uppsala.

Lerche Nielsen, M., 1997. Omkring Harby-stenens personnavne, tolkning og datering. *Blandade runstudier* 2. Runrön 11. Uppsala.

Lind, E.H., 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.

Ljunggren, K.G., 1959. *Landman och boman i vikingatida källor. Arkiv för nordisk filologi* 74. Lund.

Nyström, S., 1992. Runes and runstones from Birka. Ambrosiani, B. & Clarke, H. (red.). *Early Investigations and Future Plans*. Birka Studies 1. Stockholm.

Peterson, L., 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. 5., rev. utg. Uppsala.

SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. [Numera:] Utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1–. Uppsala 1967 ff.

Selling, D., 1942. Ett nyupptäckt manuskript rörande Björkö. *Fornvännen* 37.

Snædal, Th. 2010. *Angående en nyfunnen runristning*

[från Vitsand, Salems sn]. Otryckt rapport i ATA (dnr 322-1467-2011).
 Snædal, Th., Stoklund, M. & Åhlén, M., 1993. Runfynd 1991 och 1992. *Fornvännen* 88.
 Stolpe, H., 1874. *Berättelse om de år 1873 utförda naturhistoriska och archaeologiska undersökningarna på Björkö i Mälaren*. Bilagor till Kungl. Vetenskapsakademiens Protokoll för år 1874 (tryckt i Ambrosiani & Eriksson 1991, s. 92-94).

Sö + nr = Nummer i SöR.

SöR = *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. Sveriges runinskrifter 3. 1924-36. Stockholm.

U + nr = Nummer i UR.

UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1-4. Sveriges runinskrifter 6-9. 1940-58. Stockholm.

UUB = Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala

Summary

In October 2012 part of a sandstone runestone was found in Björkö hamlet, located 700 metres south-east of the Viking Age mercantile site of Birka on the island of Björkö in Lake Mälaren. This was the tenth fragment found in the hamlet since the first finds in 1873. In previous research these fragments have been treated as the remains of three different runestones (U 6-8), but with the last fragment at hand, the authors decided to investigate whether all the fragments might not belong to a single stone. The principal method for doing this was to assemble a big – and heavy – puzzle and check whether fragments, motifs and inscriptions fitted, which they finally did (fig. 2).

Despite the fact that some large and vital pieces are still missing, it can be concluded that the runestone was originally more than 2 metres high and about 1.1 metres wide. The runic inscription is badly damaged, but can be read and translated as follows:

× þorst... stain × rais...-str--...-...uk × eftir × |
 ...tunba... × ... × a...R...ain × ...
 Þörst[æinn] ... -stæinn (or: Stæinn) ræis[tu] ...
 [Æ]str[ð](?) ... ok æftir ... [Øyst]æinn(?) ...
 »Torsten [och] ...-sten (or: Sten) reste ... [efter]
 Estrid(?) ... och efter ... Östen(?) ...»

It looks as if the inscription commemorated at least two persons. The first was probably a woman named *Æstrǫðr*, though the runes that remain might also fit the rare male name *Āstrǫðr*. The second name which is rendered by the rune sequence ...*tunba*... (or: ...*tynba*...) cannot be identified with any confidence.

The carving shows an intricate motif including not only the two runic beaststone animals that carry the inscription, but also two quadrupeds, a rider at the top of the stone and a large cross in the middle. There are also remains of some additional figures, one of which may be interpreted as the tail of a bird.

The decoration and especially the characteristic cross show that the stone was carved by the rune master Östen. The three runes ...*ain* towards the end of the inscription may be the end of his signature. Östen is only known from a few carvings in the vicinity of Södertälje, all at interesting locations. Three (Sö 311-313) are found in Södertälje on the old land route to the west, whereas two (Sö 344 and a recently discovered carving at Vitsand in Salem parish) are located on each side of an inlet of Lake Mälaren north of Södertälje, which was at least in the Early Viking Period connected with the Baltic Sea. Both face the water and must originally have acted functioned as landmarks for seafarers. Since Björkö hamlet, where the runestone fragments were discovered, is situated close to a former strait it is not unlikely that the Björkö stone originally had a similar position and possibly marked the hamlet's harbour. The circumstances surrounding the founding of Björkö hamlet is unclear. The oldest written record dates from the early 14th century, but archaeological excavations have yielded Viking Period finds. Some kind of settlement may have existed at the site as early as the 10th century.

The three carvings in present-day Södertälje were commissioned by a man named Holmfast.

He was probably also the sponsor behind the carving at Vitsand. In the first-mentioned inscriptions Holmfast says that he cleared roads and built a bridge in memory of his parents. We also learn that his father owned the farm of Näsby in Västertälje, about three kilometres to the west. In Turinge Church, another five kilometres to the west, there is a large runestone (Sö 338), also carved by Östen. This stone was commissioned by a wealthy family of landowners who were involved in military campaigns in the East. In the inscription from Björkö hamlet the occurrence of the name *Æstrīðr* should be noted since this was a name with high status in the Viking Period and Middle Ages.

Östen's carvings show a characteristic and uniform decoration, which indicates that he made them over a rather short period probably around 1070. The impressive runestone from Björkö

hamlet is a clear indication that the island of Björkö was still of some importance in the late 11th century, and that settlement there was not entirely abandoned in the late 10th when Birka was deserted.

The spatial distribution of Östen's carvings (fig. 7) connects Turinge and Björkö hamlet with the place that would become the Medieval town of Tälje (Södertälje). Possibly, Holmfast's road and bridge projects mentioned in Sö 311 and Sö 312, as well as the marking of important points along the water route from Björkö to Tälje, were parts of a larger campaign to establish this place as a transshipment point or even a trade centre. Furthermore, it may be noted that Tälje, along with Birka, is one of the few places explicitly mentioned by Adam of Bremen when he describes the land route from Scania through Skara to Sigtuna.